

SURXONDARYO TUPROQ IQLIM SHAROITIDA ITBURUN NA'MATAGI (R.CANINA L)NI YETISHTIRISH

<https://doi.org/10.70728/conf.v2.i03.022>

Ermatov Dilshodbek Jo'ra o'g'li

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar

universiteti magistranti

ermatov4210@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi kuzgi Surxondaryo tuproq iqlim sharoitida itburun na'matak (*R. Canina L.*)ning yetishtirish ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot itburun na'matak (*R. Canina L.*)ning bioekologiyasi, yetishtirish texnologiyasi, kimyoviy tarkibi, dorivorlik xususiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, ko'paytirish usullari, suvga bo'lgan talabi va iqlimga bo'lgan ta'siri ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Itburun na'matak (*R. Canina L.*)ning yetishtirish texnologiyasi, bioekologiyasi, kimyoviy tarkibi, dorivorlik xususiyati, ko'paytirish usullari.

Annotation: This thesis scientifically explores the cultivation and yield potential of rosehip (*Rosa canina L.*) under the autumn soil and climatic conditions of Surkhondaryo. The study analyzes the bioecology, cultivation technology, chemical composition, medicinal properties, and productivity of *Rosa canina L.* Furthermore, the methods of propagation, water requirements, and the plant's response to climate are also discussed.

Key words: Cultivation technology of *Rosa canina L.*, bioecology, chemical composition, medicinal properties, propagation methods.

Kirish. Na'matak o'simligi Ranodoshlar (*Rasaceae*) oilasiga mansub bo'lgan o'simlik hisoblanadi. Ranodoshlar deyarli kosmopolitlar oilasi bo'lib, gullaydigan o'simliklar o'sishi mumkin bo'lgan dunyoning deyarli barcha joylarida keng tarqalgan, ammo ularning aksariyati Shimoliy yarim sharning mo'tadil va subtropik zonalarida joylashgan, O'zbekiston Respublikasining deyarli barcha viloyatlarida uchratishimiz mumkin.

Na'matak turlari bo'yi 2 m ga yetadigan tikanli buta. Novdasi egiluvchan bo'lib, yaltiroq, qo'ng'ir-qizil yoki kizil-jigarrang tusli po'stlak bilan qoplangan. Bargi tok patli, poyada bandi bilan ketma-ket o'rnashgan. Bargchasi (5-7 ta) tuxumsimon shaklli va arrasimon qirrali. Gullari yirik, yakka yoki 2-3 tadan shoxlarga o'rnashgan. Guli kizil, pushti, sariq yoki oq rangli, xush bo'y hidli. Gul oldi barglari lansetsimon. Kosacha bargi va toj bargi 5 tadan, otalik va onaliklar ko'p sonli. Mevasi – gul o'rnidan hosil bo'ladigan shirali soxta meva. Ichida onaliklaridan hosil bo'lgan bir nechta haqiqiy meva –

yong‘oqchalar bor. Yong‘oqcha o‘tkir uchli, sertuk bo‘lib, burchaksimon shaklga ega. May oyidan boshlab, iyulgacha gullaydi, mevasi avgust-sentyabrda pishadi.

Na‘matak turlari o‘rmonlarda, ariq bo‘ylarda, butalar orasida, tog‘larning Quruq toshloq yon bag‘irlarida va boshqa yerlarda o‘sadi. Na‘matakning ayrim turlari bir-biridan mevasining, novda po‘stlog‘idagi tikanning rangi, shakli, katta-kichikligi hamda novdadagi tikanlar soni va joylashishiga qarab farq qiladi.

Surxondaryo tuproq iqlim sharoitida na‘matak (R.canina L) o‘simligining yetishtirish texnologiyasi. Na‘matak turlari ko‘p urug‘ va meva berishi bilan birgalikda polikarlik o‘simlik hisoblanadi. Adabiyotlarda ko‘rsatilishicha va olib borilgan tajribalar natijalari na‘matak urug‘larining qiyin unuvchi urug‘lar qatoriga kirishi aniqlangan.

Haqiqatan ham tabiatda bu o‘simlikning yosh nihollari kamdan kam hollarda uchrashi kuzatilgan. Na‘matak urug‘larini tayyorlashda O‘zbekiston sharoitida avgust oyining birinchi yarimida o‘simlik mevasi sarg‘ish-qizg‘ish rangga o‘ta boshlaganda yig‘iladi. O‘simlik mevalari urug‘idan ajratilib, 1 qism urug‘ga 3 qism qum bilan aralashtiriladi. Aralashma 60-70 sm chuqurlikdagi o‘raga solinib usti yopilgan holda har 10-15 kunda namlab, iloji bo‘lsa 1 oyda bir marta urug‘larni chuqurdan olib yana aralashtirilgan holda qayta ko‘mib qo‘yiladi. Urug‘lar shu usulda stratifikatsiya qilinganda ularning unuvchanligi ortadi.

Tayyorlangan urug‘lar kuzda 30-35sm chuqurlikda haydalgan, go‘ng va fosforli o‘g‘itlar bilan o‘g‘itlangan boranalab tekislangan yerlarga (erta bahorda) qator oralig‘i 65-70 sm li jo‘yaklarga sepiladi yoki 55-65 sm jo‘yaklarga oralig‘i 10-15 sm qilib 3-4 tadan 1,0-1,5 sm chuqurlikda ekib chiqiladi. Ekilgan

urug‘lar ustiga 1 sm qalinlikda mayda chiritilgan go‘ng yoki

yog‘och qipig‘i ham sepilsa namlikni saqlab turishga yordam beradi.

Shu bilan birga nihollarni sovuq urishidan asraydi. Bahor kelishiga ko‘ra, dastlabki nihollar mart oyining birinchi dekadasida o‘sib chiqadi. Mart oyida o‘simlikni begona o‘tlardan tozalanib qator oralariga ishlov beriladi. Har oyda 3-4 martadan sug‘orilib kultivatsiya qilinadi. May-

iyun va iyul oylarida gektar hisobiga 50-60 kg azot o'g'itlari bilan oziqlantirish nihollarning yaxshi o'sishiga yordam beradi.

Ayrim na'matak o'simligini pol-pol qilib ham ekish mumkin. Buning uchun yuqoridagi usulda tayyorlangan urug'larni kech kuz noyabr-dekabr oylarida yoki fevral oyida uzunligi 5-8 m, eni 1,5m pol qilinib tuproqlari yumshatilib, fevral oylarida urug'lar sepiladi. Yog'ingarchilik kam bo'lgan vaqtlarda urug'ekilgan maydonlar sug'orilib turiladi. Nihollar unib chiqqandan keyin ham azotli o'gitlar bilan oziqlantirilib, tez-tez sug'orib turiladi. May oyida nihollarga oltingugurt kukuni purkaladi. Yaxshi parvarish qilinganda may oyining birinchi dekadalarida nihollarning bo'yi 10-15 sm, poyada 6-8 tagacha barglar paydo bo'ladi va ildizlari 10-12 sm ga yetadi. Shu nihollarni ildizlarini 1.0-2.0 sm chilpib, qator oraliqlari 60-65 sm ko'chat oralig'i 10-15 sm qilib suv quyilib zaxlatilgan egatlarga ekib chiqiladi va tez-tez sug'orilib turiladi.

Ekilgandan 10-15 kundan so'ng ko'chatlarni qator oralariga ishlov berish, azotli o'g'itlar bilan o'g'itlash va vaqti-vaqti bilan oltingugurt preparati bilan purkash ishlari olib boriladi. 10-12 kunda sug'orib turiladi. Kech kuz oylariga borib ko'chatlar tayyor bo'ladi. Ko'chatlarni kuz oylarida yoki erta bahorda qator oralig'i 5-6 m, ko'chat oralig'i 2-3 m qilib o'tkazib na'matazorlar barpo etish mumkin. Na'matak maydonlarini qator oralarini ishlash bilan birgalikda zamburug'li, virusli kasalliklariga qarshi kurash olib borish, azotli o'g'itlar bilan oziqlantirish va kuz oylarida organik o'g'itlar bilan o'g'itlash lozim bo'ladi.

Na'matakni vegetativ yo'l bilan ko'paytirish usullari. Na'matak turlarini vegetativ ko'paytirish urug'idan ko'paytirishga nisbatan ancha qulay, shu bilan birga ularning tezroq hosilga kirishi ham kuzatilgan. Bu usul bilan ko'paytirishda 30-35 sm uzunlikda o'simlik poyalaridan olinib qalamchalar tayyorlanadi. Ularni uch tomon-larini yuqoriga qilib bog'-bog' qilinib yerga ko'mib qo'yiladi. Mart oyining boshlarida qalamchalarni qator oralig'i 70-75 sm, ko'chat oralig'i 30-35 sm qilib, olingan qalamchalar ekib chiqiladi. Qalamchalarni 10-15 sm qismi tuproqdan chiqib turishi kerak. O'simlikni ikki yil mobaynida yaxshi parvarishlab o'stiriladi. Uchinchi yilga borganda mart oyining birinchi o'n kunligida plantatsiyalar hosil qilish uchun tayyorlangan yerga qator oralig'i 5-6 m, ko'chat oralig'i 2,0-3,0 m masofada ekib chiqiladi.

O'simlikni ekishda ko'chat va qator oralig'iga ishlov berish va uning hosilini terib olish hisobga olinishi lozim.

Na'matak ekilgan yerlarga gektar hisobiga 110 kg azot, 80 kg fosfor va 60 kg kaliy o'g'iti beriladi. O'g'itlar sug'orishdan oldin berilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Na'matak poyalari 5 yilgacha o'sib turadi, keyin ular o'sib chiqishi bilan almashtiriladi. Eski poyalar vaqti-vaqti bilan qirqib tashlanadi yoki har 6-7 yilda ekinzorning barcha poyalari olib tashlanib, yoshartirilgan ekinzor bir yildan keyin gulga va mevaga kiradi. Na'matakning asosiy kasalligi yaproq va yosh poyalari, shoxchalarga kuyasimon

zamburug‘ tushishidir. Unga qarshi kurashish uchun o‘simlik oltingugurt kukuni bilan seven qorishmasi vositasida ishlov beriladi. Har gektar yerga 20-30 kg oltingugurt va 1-2,4 kg seven solinadi.

Na‘matakning qurg‘oqchilikka chidamlilik darajasini barglarida suvni ushlab turish qobiliyatiga binoan aniqlash mumkin. Yozgi davrda havoning yuqori xarorati va tuproqda namlikni tanqisligi butaning umumiy xolatiga ta‘sir etadi. qurg‘ oqchil mavsumning ta‘siri quyidagicha ko‘rinishda yuzaga keladi: barglari soni va kattaligi shox-shabbasining chekka joylarida kamaya boradi, keyingi yil uchun meva kurtaklari kamroqshakllanadi, mavjud mevalari maydalashadi.

Hosildorlikka ta‘sir qiluvchi omillar:

- Tuproq unumdorligi va tarkibi;
- Sug‘orish tizimi va suv ta‘minoti;
- O‘simlikni kesib turish (butalash);
- Ko‘chatlarning zichligi;
- Kasalliklar va zararkunandalarga qarshi kurashish.

Xulosa. Itburun na‘matakni intensiv agroteknik usullarda yetishtirish orqali yuqori hosil olish mumkin. Bizga malimki hozirgi vaqtda nafaqat aholimiz balki butun dunyo xalqlari tabiiy mahsulotlarga bo‘lgan ehtiyoji oshib bormoqda shu boisdan na‘matak o‘simligi yuqori hosildorligi bilan qurg‘oqchilikka chidamliligi bilan bizning ayniqsa, Surxondaryo viloyatining tuproq-iqlim sharoiti ushbu o‘simlikni yetishtirish uchun qulay bo‘lib, dorivor mahsulot sifatida eksport salohiyatini oshirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Ali ibn Sinoning “Tib qonunlari” kitobi 5.Xolmatov X.X. Ahmedov O‘. A..”Farmakognoziya “ Toshkent, 2007 yil.
2. O‘.Ahmedov , A.Ergashev, A.Abzalov Dorivor o‘simliklarni etishtirish texnologiyasi va ekologiyasi
3. O‘rmon dorivor o‘simliklari E.T.Berdiyev, M.X.Hakimova, G.B.Maxmudova «Sano-standart» nashriyoti Toshkent – 2016 65-67 b.